

Sanattoman maailman runous

Kivi irtoaa sormieni puristuksesta. Sen lennon kaareva rata heijastuu tyynestä vedenpeilistä. Putoaminen jatkuu lyhyen ikuisuuden ajan ennen kuin kivi koskettaa viimein kuvajaistaan. Sekunnin murto-osan se häilyy kahden maailman rajalla, kunnes vesi nielaisee sen. Pulaudus, pieni vesipatsas, pisaraan kuvastuva käänteismaailma. Väreet, jotka kiven kadottua näkyvistä ja pulauksen jo hiljettyä laajenevat aina vain etäämmäs.

On ihmeellistä, kuinka monia näkymiä ja yksityiskohtia sisältyy näinkin pieneen ilmiöön, kiven putoamiseen lampeen. Kaikki tapahtuu kuitenkin hyvin nopeasti, kaikki on niin selvää ja yksinkertaista mutta samalla myös niin vaikeasti käsitettävää. Ensinäkemältä pikkukivetkään eivät ole mitenkään runollisia kohteita. Ne eivät tuoksu miltään eivätkä sisällä kauniita muotoja tai kirkkaita värejä, eivätkä ne soi vaan ainoastaan kalahtelevat ontosti. Kivien ulkoiset puitteet ovat siis kertakaikkiaan karut.

Sama pätee myös haikuun, klassiseen japanilaiseen lyhytrunoon: kolmeen riviin ja seitsemääntoista tavuun ei kummoisia kielikuvia mahdu. Ulkomuoto kuitenkin hämää, sillä kirjallisuusmaailman pikkukivien voima ei perustu niiden massaan. Ne tarvitsevat toimiakseen tyynen vedenpinnan, johon pulahtaessaan ne luovat väreitä. Mitä tyynempää vesi on, sitä selkeämpiä ja kauniimpia kuvioita syntyy. Tämä vedenpinta on lukijan mieli.

Haikujen tapauksessa on siis tavallaan vähättelyä sanoa runon sijaitsevan ”ainoastaan” kirjan sivulla, koska todellinen arvo on mielestäni itse lukukokemuksella, lukijan ajatuksissa heränneillä kuvilla. Haiku enemmänkin tapahtuu, se on häivähdys lukijan mielessä. Erään kaikkien aikojen kirkkaimmista haiku-näyistäni aiheutti seuraava Shiki Masaokan runo:

”Iltasateesta

jäi sammakon kasvoille

kolme pisaraa.”

Muistan yhä tuntemukseni tuona kesäkuun iltana, jolloin avasin sattumanvaraisesti Shikin runoja sisältävän kirjan ja luin kyseisen haikun. Sana kerrallaan imeytyi katsettani pitkin mieleni sokkeloihin. Siellä ne hajosivat, lakkasivat olemasta sanoja, muuntuivat enemmänkin kiinalaisten kirjoitusmerkkien kaltaisiksi monimerkitykselliseksi symboleiksi. Jokainen merkki synnytti mielleyhtymien ja sanattomien kuvien verkon, valaisi hetken muistojeni epämääräisiä kerroksia. Näin syntyneet epäsanojen kaiut kiertyivät lopulta yhteen ja piirtyivät pieneksi mutta kirkkaaksi häivähdykseksi: Näin sammakon hyvin läheltä, vinossa kulmassa ylhäältäpäin katsottuna. Se oli kohottanut päätään ja tuijotti ohitseni viistosti ylös. Kimmeltävän sadeveden helmet piirtyivät kirkkaina heijastuksineen, samoin pieni alue sammakon kosteaa ihoa niiden ympärillä. Eläimen toinen silmä juuri ja juuri erottui, mutta loppuosa näystä sumeni epäselviksi vihreän ja ruskean järviseden

sävyiksi. Sammakon takana häämötti himmeitä kaarevia muotoja, kenties lumpeita tai pudonneita lehtiä. Reunoja kohden mentäessä häivähdys sumeni, haikun väreet heikkenivät. Yrittäessäni tarkentaa katseeni taustan muotoihin ajatukseni karkasivat ja tuuli pyyhkäisi mielessäni näkymän yli. Väreet tasoittuivat, häivähdys katosi ja jäljelle jäi vain tyynen vedenpinnan tyhjyys, muutama rivi sanoja tyhjällä paperilla.

Juuri tämän tyhjyyden olemuksen oivaltaminen on tärkeää haikun ymmärtämisen kannalta. Haikun voimakkuus perustuu luultavasti sen kykyyn vaikuttaa sitä ympäröivään tyhjään tilaan ja laajentua näennäisten rajojensa ulkopuolelle. Ajatus olevan ja olemattoman välisestä vuorovaikutuksesta on idän kulttuureissa laajasti esillä, mutta kaikkein kauneimmin se ilmenee mielestäni mustemaalauksissa, kuvataiteen haikuissa. Näissä äärimmäisen pelkistetyissä teoksissa kiepahtelemaan siveltimen liikkeitä ovat yhä esillä; muutama veto mustetta herättää taianomaisella tavalla harmahtavan paperin tyhjyyden eloon, piirtyy raakkuvan korpin nokaksi, kaislaksi tai vuoreksi, jota ympäröivän paperin kuollut kaksiuoloitteinen pinta hahmottuu vedeksi ja laaksosta nousevaksi usvaksi. Maisema voi olla valmis ja eheä kokonaisuus, vaikka sivellin olisi koskettanut vain viides- tai kymmenesosaa paperin pinnasta. Mitään ei tunnu puuttuvan. Sama pätee keskellä runokirjan sivua sijaitsevaan haikuun, jonka aikaansaamat kuvat levittäytyvät ympäröivän paperin autiuteen.

Tyhjyys kuitenkin katoaa helposti; maalaus täyttyy nopeasti muodoilla ja paperi sanoilla. Perinteistä länsimaista estetiikkaa tuntuu jopa vaivaavan jonkinlainen horror vacui, tyhjyyden kammo: tyhjä tila on keskeneräistä, viimeistelemättömyys taidon puutetta ja yksinkertaisuus useimmiten tylsää. Näiden sijaan perinteinen taiteemme arvostaa monimutkaisuutta ja säännöllisyyttä, huolellista viimeistelyä ja sääntöjen ja tyylien taitavaa noudattamista: tiukkoja runomittoja ja hiottuja kielikuvia. Estetiikkamme on monimutkaisuuden ja täydellisyyden estetiikkaa.

Haikuihin ja idän kulttuuriin perehdyttyäni olen alkanut arvostaa yhä enemmän aivan toisenlaista kauneutta, joka perustuu tarkkojen rajojen ja symmetrian sijaan enemmänkin häilyvyyteen, joissain tapauksissa jopa sumeuteen. Kun teokseen – oli kyseessä sitten runo, maalaus tai sävellys – sisällytetään viimeistelemättömiä tai tyhjiä osia, sen olemus jää jotenkin ilmavaksi; sen rakenteeseen jää avoimia tiloja ja onkaloita, joihin teoksen kokija voi asettua ja täyttää puuttuvat kohdat. Tällöin tyhjyyskin elää ja täyttyy aavistuksilla, aivan kuten japanilaisen runoilija Bashoon haikussa:

"Pilviä, usvaa -

hetkessä olen nähnyt

sata maisemaa."

Häilyvyys luo haikuun myös toisen tason, joka ”tavallisesta” runosta usein puuttuu. Esimerkiksi Eino Leinin runouden kauneus ja taikuus perustuvat sanojen, kielikuvien ja sointujen taiturimaisiin ja herkkiin rakennelmiin. Tällaisen runon voi analysoida; sen voi asettaa eteensä pöydälle ja purkaa pieniin osiin, jolloin taikatempun salat paljastuvat. Silloin on helppoa osoittaa, mikä runossa viehättää ja mihin sen ihmeellisyys perustuu. Haikujen kohdalla tämä ei kuitenkaan ole aina mahdollista, koska lukukokemus sijaitsee suhteessa paljon vähemmän sanoissa.

Tätä haikun määrittelemätöntä olemusta kuvaa hyvin japanilaisesta zen-estetiikasta peräisin oleva *yugen*, vaikeasti määriteltävä termi, joka tarkoittaa eräänlaista mystistä tai hämärää kauneuden kokemusta; se kuvaa suunnilleen sitä omituista tunnetta, jonka jonkin tavallisen asian olemuksen yhtäkkinen ja kirkas aistiminen voi saada aikaan. Esimerkki saattaa kuitenkin tavoittaa tämän termin ytimen määritelmää paremmin. *Yugenin* kuvailema tunne tiivistyy mielessäni erääseen tiettyyn luontoäänen, maaliskuun ensimmäisen mustarastaan lauluun. On maagista istua alkukevään illan sinertävässä hämärässä ja kuunnella varjoista kantautuvaa liverrystä: linnun tummien sävelten soinnissa on jotakin syvää ja kirkasta mutta samaan aikaan tavoittamatonta, jotakin, jota ei onnistu pukemaan sanoiksi vaikka se tuntuu olevan aivan kielen päällä - aivan kuin olisi juuri herännyt unesta, jota ei valveilla enää pystykään muistamaan. Kaikki asiat eivät ole sanojen ulottuvilla.

Yugenin kaltaiset elämykset ovat kuitenkin harvinaisia arkielämässämme, jossa kaikilta suunnilta tulivat virikkeet kiinnittävät helposti huomiomme. Moni hiljentyy harvoin jos koskaan pohtimaan pihapuussa laulavan linnun äänen epämääräisiä sävyjä tai laskemaan sadepisaroiden sammakon kasvoilta. Pysähdymme vain harvoin, ja silloinkin mieleemme on usein muualla.

Luultavasti juuri tämän takia haikut sijoittuvat perinteisesti luontoon, jonka hiljaisuudessa runoilijat kykenivät helpommin saavuttamaan tarvittavan mielentilan. Tähän mielentilaan on kuitenkin mahdollista päästä myös keinotekoisessa ympäristössä, kuten yhdysvaltalaisen Jack Kerouacin runot osoittavat. Beat-runoilijoiden johtohahmona tunnettu Kerouac kirjoitti haikujaan luonnon lisäksi myös suurkaupunkien kaduilla. Hän myös hylkäsi tiukan tavumitan:

"Pilvinen syysyö,

kylmä vesi tipahtelee

viemäriin."

Kerouacin runojen erot klassiseen haikuun ovat kuitenkin vain pintaa, sillä olennaisinta eivät mielestäni ole muotoseikat eikä oikeastaan aihepiirikään; olennaisinta haikuissa on

niille ominainen tapa tarkkailla ympäröivää maailmaa, kyky nähdä kauneutta merkityksettömiltäkin vaikuttavissa yksityiskohdissa.

Maailmassa hiljaisin mielin kulkeva voi siis aistia haikuja ympärillään olinpaikasta riippumatta, jos hän osaa niitä nähdä. Olen huomannut, että paras olotila sanattoman runouden lukemiseen ei läheskään aina ole virkeä ja keskittynyt, vaan toisinaan pikemminkin päinvastainen, väsynyt ja hieman apea. Tällaisina hetkinä tavallisetkin asiat saattavat yllättäen paljastua kiehtoviksi: öiseltä asemalaiturilta nähdyt häivähtävät kasvot ohi suhahtavan junan ikkunassa tai kadun alaisista kuiluista kantautuvat pisaroiden kaiut voivat äkkiä tuntua uusilta ja ihmeellisiltä, kuin välähdyksiltä toiseen todellisuuteen. Tällaisina hetkinä tyhjä mieli kykenee kokemaan ilmiöitä itsessään, vailla tulkinnan ja selityksen runkoa. Kuin katselisi ulkoa yön hiljaisuudesta kirrkaasti valaistua juhlaa, jossa liikkeet tuntuvat hidastuvan kuin unessa ja musiikki ja nauru vaimenevat vedenalaisiksi kaiuiksi: kaikki piiryy mieleen selvänä mutta kuitenkin niin etäisenä ja käsittämättömänä. Ilmiöiden maailmankaikkeudessa mikään ei ole valmiiksi tulkittua.

Siihen tarvitsemme sanoja, maailman tulkitsemiseen. Sanat ovat kuitenkin vain tikapuita, joilla kiipeämme ajatuksesta toiseen: emme pääse perille, jos jäämme roikkumaan tikkaisiin. Huippunsa kielen ilmaisukykyyn kohdistuva kriittisyys saavuttanee zen-buddhalaisuudessa, jonka eri koulukuntia yhdistää pyrkimys todellisuuden välittömän luonteen oivaltamiseen. Oivallusta ei kuitenkaan tavoitella älyllisellä ajattelulla ja termien omaksumisella, vaan – päin vastoin – hankkiutumalla niistä eroon. Tämä tapahtuu esimerkiksi mietiskelemällä koaneiksi kutsuttuja arvoituksia, joiden vastauksia ei edes voi pukea sanoiksi. Eräs tällainen arvoitus on osuvasti nimeltään "Erkaantukaa sanoista":

"Muuan munkki sanoi mestari Fenghsuehille: "Puhuminen tai vaikeneminen johtavat vain ilmiöihin tai niistä erilläänoloon. Millä tavoin voin olla rikkomatta todellisuuden ykseyttä?" Fenghsueh sanoi: "Muistelen alati Chiangnanin kevättä, siellä peltopyyt viheltelivät ja sadat kukat tuoksuivat.""

Jos Wittgensteinille "kieleni rajat ovat maailmani rajat", zenin maailma alkaa vasta sanojen loppuessa. Zenin mukaan todellista maailmaa ei voi kahlita sanoihimme; se sijaitsee aina kielen ulottumattomissa.

Haiku kuitenkin pääsee niin lähelle tuota sanatonta maailmaa kuin runo ylipäätään voi päästä. Se ei tarjoa todellisuutta runokuvien koristeltuna, eikä se myöskään johda lukijaa epätodellisiin unimaailmoihin. Näiden sijaan haikun ihmeellisyys perustuu todellisuuteen itseensä, lähes ylittodelliseen realismiin. Haikut osoittavat elämämme olevan päivästä päivään täynnä itsestään selviä ihmeitä, joiden kiehtova olemus hukkuu niiden jokapäiväisyyteen: nähdessämme ruohikossa matelevan kotilon näemme useimmiten vain kotilon, yleisen puutarhatuholaisen. Näemme pelkän käsitteen, pelkän ilmeettömän nimilapun, jonka taakse tämän ihmeellisen olennon kierteinen olemus katoaa. Näin ollen tottumus on siis kauneuden vihollinen; asioiden ottaminen itsestäänselvyyksinä sulkee silmämme meitä ympäröivältä maailmalta sanojen takana. Tämä on mielestäni haikun

ydinopetus ja toisaalta myös sen tarkoitus: saada meidät näkemään, todella *näkemään* maailma, sen välitön mutta silti tavoittamaton, alati ohikiitävä ja siksi hieman surumielinenkin kauneus jokaisen hetken aivan pienimmässäkin yksityiskohdassa. Silloin ymmärrämme, että kaikki mitä etsimme - onnellisuus, valaistumiseen johtava oivallus, nykyisyys ja ylipäätään koko elämä - kaikki se on koko ajan tässä, aivan silmiemme edessä. Mutta koska olemme niin tottuneita siihen, emme tule edes kiinnittäneiksi siihen huomiota. Kuten vanha zen-opetus kuuluu: ”Kaikki on liiankin selvää, siksi sen käsittäminen kestää niin kauan.”

Kaukaisuuteen levinneet väreet enää tuskin erottuvat vedenpinnasta. Kivi on kadonnut lampeen kuin sitä ei koskaan olisi ollutkaan. Nostan katseeni sateenharmaalle taivaalle: lepänlatvojen yllä pilvet kiitävät. Loppukesän vihreys hämärtyy ja maailma hiljenee. Ensimmäinen pisara putoaa otsalleni ja hajoaa kirkkaaksi viileyden tunteeksi. Ropinan hiljalleen voimistuessa tunnen jokaisen pisaran ihollani. Kylmät väreet juoksevat selkääni pitkin, mutta en liikahdakaan. Suuri sanaton haiku sulkee sisälleen kaiken, kunnes lopulta seison kaatosateessa. Veden harmaa kohiseva hiljaisuus huokuu lävitseni, huuhtoo verkalleen ajatukseni ja tunteeni tyhjyyteen. Sanat liukenevat. Jäljelle jää kuitenkin jotain, syvä ja kirkas olemassaolo; peilityneen vedenpintaan kuvastuu koko maailma. Suljen silmäni ja hengitän. Sade tuoksuu.

Esseessä käytetyt runot ovat seuraavista teoksista:

Shiki: *Japanilaisia haikurunoja neljälle vuodelle*, suomentanut Heikki Mallat, 1999.

Bashoo: *Harhojen maja*, suomentanut Kai Nieminen, 1984.

Jack Kerouac: *Haikujen kirja*, suomentanut Arto Lappi, 2006.

Wumenkuan: *Aukottoman portin puomi*, suomentanut Kai Nieminen, 2011.